BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARINI 4K MODELI ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Dilfuza Rustamovna Babaxonova*
OXU, Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) 1-bosqich magistranti
✉ dilfuzababaxonova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarining samaradorligini oshirishda 4K modeli (kommunikativlik, kollaboratsiya, kreativlik va tanqidiy fikrlash) imkoniyatlaridan foydalanish masalalari tadqiq etilgan. Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim tizimida matnni shunchaki mexanik o‘qish yoki ma’lumotlarni eslab qolish amaliyotidan voz kechib, o‘quvchilarning mustaqil munosabat bildirish, tahlil qilish va ijodiy yondashish ko‘nikmalarini shakllantirish zarurati asoslab berilgan. Dars jarayonini o‘qishdan oldingi, o‘qish davomidagi va o‘qishdan keyingi bosqichlarda 4K ko‘nikmalari bilan uzviy bog‘lash metodikasi va baholash mezonlari batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar

o‘qish savodxonligi, 4K modeli, kommunikativlik, kollaboratsiya, kreativlik, tanqidiy fikrlash, boshlang‘ich ta’lim, metodik yondashuv.

DOI: 10.5281/zenodo.24423447

KIRISH

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini shakllantirish ta’limning keyingi bosqichlarida bilimlarni egallash, axborotni anglash va mustaqil fikr yuritish uchun zarur poydevor hisoblanadi. O‘qish savodxonligi matnni tovush chiqarib o‘qish yoki undagi alohida ma’lumotlarni eslab qolish bilangina cheklanmaydi; u mazmunni tushunish, muhim va ikkinchi darajali fikrlarni farqlash, matndagi axborotni avvalgi bilimlar bilan bog‘lash, xulosa chiqarish hamda o‘qilgan fikrga munosabat bildirishni ham qamrab oladi. [6; 7]

Shu sababli boshlang‘ich ta’limda o‘qish darslarining natijadorligi o‘quvchining matn bilan faol ishlashi va o‘z tushunchasini asoslay olishi bilan belgilanadi. Biroq dars jarayonida o‘qish tezligi va topshiriqni bajarishga ortiqcha urg‘u berilishi mazmunni chuqur anglash, savol qo‘yish va fikr almashish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Bu holat o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasini zamonaviy ta’lim talablari asosida takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. [6; 7]

Mazkur muammoning dolzarbligi boshlang‘ich yoshdagi bolalarning o‘qishga munosabati va o‘quv faoliyatiga jalb etilishi bilan ham belgilanadi. O‘quvchi matnni faqat o‘qituvchi savollariga javob berish uchun o‘qisa, o‘qish jarayoni tashqi talabni bajarishga aylanib, mustaqil qiziqish va izlanish yetarlicha rivojlanmasligi ehtimoli ortadi. Aksincha, matn yuzasidan o‘z savolini tuzish, turli talqinlarni tinglash, dalil topish va fikrini tushunarli ifodalashga sharoit yaratilsa, o‘qish mazmunli faoliyatga aylanadi. [1; 6]

Bunda o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi, lug‘at boyligi, o‘qish sur’ati va matnni anglash usullari bir xil emasligi hisobga olinishi lozim. Bir xil topshiriq va yagona javob shakliga tayanish ayrim o‘quvchilarning faol istirokini susaytirishi, boshqalarining esa imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Demak, metodik yondashuv o‘quvchilarni umumiy maqsad atrofida birlashtirgan holda, ularning turli fikrlash va ifoda usullariga o‘rin berishi kerak. [1; 6]

ASOSIY QISM

4K modeli o‘qish savodxonligi darslarini tashkil etishda hamkorlik, muloqot, tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni o‘zaro bog‘liq ko‘nikmalar sifatida rivojlantirish imkonini beradi. Ushbu yondashuvning ahamiyati ko‘nikmalarni alohida mashqlar bilan cheklamasdan, matnni o‘qish va anglash jarayonining o‘ziga singdirish zaruratida namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘quvchilar matn mazmunini birgalikda muhokama qilganda hamkorlik

va muloqot, muallif fikrini dalillar bilan tahlil qilganda tanqidiy fikrlash, matnga muqobil sarlavha yoki davom yaratganda ijodkorlik faollashadi. [8; 11]

Biroq model nomini dars rejasiga kiritishning o‘zi kutilgan natijani ta’minlamaydi. Har bir topshiriqning o‘qish maqsadiga mosligi, o‘quvchi fikrini yuzaga chiqarishi va matn bilan ishlashga xizmat qilishi muhimdir. Aks holda guruhli ishlar mazmunli hamkorlikdan ko‘ra vazifalarni mexanik taqsimlashga, ijodiy topshiriqlar esa matnni anglashdan uzilgan faoliyatga aylanishi mumkin. [8; 11]

Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarini 4K modeli asosida tashkil etish metodikasini takomillashtirish masalasi ta’lim mazmuni, topshiriqlar ketma-ketligi va o‘qituvchi rahbarligining o‘zaro uyg‘unligini talab qiladi. Darsda o‘quvchi avval matnni anglash uchun zarur tayanch ma’lumotlarni faollashtirishi, keyin mazmunni aniqlashi, savollar va dalillar orqali uni tahlil qilishi, so‘ng o‘z fikrini boshqalar bilan muhokama qilishi maqsadga muvofiq. [1; 7]

Bunday ketma-ketlik o‘qishni faqat yakuniy javobni topishga yo‘naltirmay, tushunishga olib boradigan fikrlash jarayonini ham ko‘rinadigan qiladi. O‘qituvchining vazifasi tayyor talqinni berish emas, balki o‘quvchini matnga qaytish, fikrini asoslash va tengdoshlarining qarashlarini tinglashga undaydigan savol hamda sharoitlarni yaratishdan iborat. Shu bilan birga, yosh xususiyatlariga mos matn tanlash, tushunarsiz so‘zlar bilan ishlash va o‘quvchilarga fikr bildirish uchun yetarli vaqt ajratish metodikaning zarur tarkibiy shartlaridir. [1; 7]

Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarini 4K modeli asosida tashkil etish metodikasini takomillashtirishda dars mazmuni, o‘quv topshiriqlari va baholash mezonlarini o‘zaro muvofiqlashtirish asosiy metodik talab sifatida qaraladi. 4K modeli kommunikativlik, kollaboratsiya, kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini o‘quv jarayoniga singdirishni nazarda tutadi. [6; 11]

O‘qish savodxonligi esa matnni ravon o‘qish bilangina cheklanmay, uning mazmunini anglash, muhim axborotni ajratish, xulosa chiqarish hamda o‘z fikrini dalillar bilan ifodalashni ham qamrab oladi. Shu sababli metodik yondashuvda o‘quvchining matn bilan mustaqil ishlashi va tengdoshlari bilan mazmunli muloqotga kirishishi bir-birini to‘ldiradigan jarayonlar sifatida tashkil etiladi. [6; 11]

Darsni rejalashtirish matnning janri, hajmi, til xususiyatlari va tarbiyaviy mazmunini tahlil qilishdan boshlanadi. O‘qituvchi matndagi asosiy g‘oya, voqealar ketma-ketligi, qahramonlar xatti-harakati va o‘quvchi uchun tushunilishi mumkin bo‘lgan yangi so‘zlarni aniqlaydi. Shundan so‘ng o‘quv maqsadlari faqat matnni o‘qish yoki qayta hikoya qilish bilan belgilanmaydi; ular axborotni topish, sabab va oqibatni bog‘lash, qahramon qarorini baholash, savol tuzish va fikrni asoslash kabi kuzatiladigan faoliyatlar orqali ifodalanadi. Maqsadlarning aniq belgilanishi topshiriqlarni yosh xususiyatlariga mos tanlashga, dars vaqtini oqilona taqsimlashga va o‘quv natijasini mazmunan baholashga yordam beradi. [1; 7]

Metodik jarayon o‘qishdan oldingi, o‘qish davomidagi va o‘qishdan keyingi faoliyatlarning uzviyligiga tayanadi. Dastlab sarlavha, rasm yoki matnning qisqa parchasi asosida o‘quvchilarning avvalgi bilimlari faollashtiriladi, mavzu yuzasidan taxminlar bildiriladi va o‘qish maqsadi aniqlashtiriladi. Bu bosqichda taxminni to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri deb darhol baholashdan ko‘ra, uni matnni o‘qish jarayonida tekshirishga yo‘naltirish muhim. [7]

O‘qish davomida matn qismlarga ajratilib, har bir qismdan keyin mazmunni anglashga xizmat qiladigan qisqa savollar, kalit so‘zlarni belgilash yoki voqealar orasidagi bog‘lanishni aniqlash topshiriqlari beriladi. O‘qishdan keyingi faoliyat esa mazmunni qayta tiklash, talqin qilish va o‘quvchining mustaqil munosabatini ifodalashga qaratiladi. [7]

Kommunikativlikni (Muloqot) rivojlantirish uchun savollar faqat matnda bevosita berilgan ma’lumotni topishga emas, balki fikrni tushunarli bayon etishga ham undashi lozim. Juftlikda suhbat, qahramonga savol tuzish, matnning muayyan qismi yuzasidan og‘zaki izoh berish va sherigining fikrini qayta ifodalash kabi usullar o‘quvchilarning tinglash hamda nutqiy javob qaytarish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Bunda o‘qituvchi barcha javoblarni o‘zi sharhlab berish o‘rniga, o‘quvchilarga bir-birining fikrini aniqlashtirish va matndan dalil keltirish imkonini yaratadi. Muloqotning samarasi ishtirokchilar soni bilan emas, fikrlarning mavzuga aloqadorligi, tinglash madaniyati va dalillash darajasi bilan belgilanadi. [8]

Kollaboratsiya (Hamkorlik) tamoyili guruh ishini shunchaki o‘quvchilarni bir joyga to‘plashdan farqlaydi. Har bir guruh topshirig‘ida umumiy maqsad, bajarilishi lozim bo‘lgan aniq vazifa va barcha a’zolar

ishtirokini ta’minlaydigan tartib bo‘lishi kerak. Masalan, o‘quvchilar matn voqealarini ketma-ket joylashtirishi, qahramonlarning qarorlarini taqqoslashi yoki matn mazmunini ifodalovchi qisqa reja tuzishi mumkin. [8]

Vazifalar o‘quvchilar o‘rtasida taqsimlanganda, har bir ishtirokchi o‘z hissasini qo‘shadi, yakuniy javob esa guruh tomonidan kelishilgan holda taqdim etiladi. Rollarni navbat bilan almashtirish bir o‘quvchining doimiy ravishda yetakchi, boshqasining esa kuzatuvchi bo‘lib qolishining oldini oladi. O‘qituvchi guruhlar ishini kuzatib, zarur paytda yo‘naltiruvchi savol beradi, biroq yechimni tayyor holda taqdim etmaydi. [8]

Kreativlikni (Ijodkorlik) qo‘llab-quvvatlovchi topshiriqlar matn mazmunini buzmasdan, unga yangicha shaklda yondashish imkonini beradi. O‘quvchilar voqeaga mos sarlavha tanlashi, qahramon nomidan qisqa xat yozishi, hikoyaning davomiga oid asosli taxmin tuzishi yoki matnni boshqa shaklda ifodalashi mumkin. Bunday faoliyatda ijodiy javobning yagona namunasi talab qilinmaydi, ammo taklif matn mazmuni va topshiriq shartiga mos bo‘lishi zarur. O‘qituvchi o‘quvchining noodatiy fikrini rag‘batlantirar ekan, undan tanlovini izohlashni ham so‘raydi. Natijada ijodiy yondashuv matndan uzilgan erkin mashqqa aylanmay, o‘qib tushunish va mazmunni qayta ishlash bilan bog‘lanadi. [11]

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda savollarni oddiy eslab qolishdan tahlil va baholashga tomon bosqichma-bosqich murakkablashtirish maqsadga muvofiq. O‘quvchilar matndagi fakt va shaxsiy qarashlarni farqlashni o‘rganadilar. Nega muallif aynan shu qahramon orqali asosiy fikrni yetkazganini dalillash, sabab va oqibat zanjirini tuzish tanqidiy fikrlash faolligini oshiradi. [9]

Muammoning yana bir jihati 4K ko‘nikmalarini baholash bilan bog‘liq. O‘qish savodxonligini faqat to‘g‘ri javoblar soni yoki ravon o‘qish bilan o‘lchash o‘quvchining matndan dalil topishi, xulosasini izohlashi, suhbatda ishtirok etishi va yangi g‘oya taklif qilishini to‘liq aks ettirmaydi. Shu bois baholash mezonlari o‘qish maqsadiga mos, o‘quvchiga tushunarli va kuzatiladigan faoliyatlarga tayangan bo‘lishi kerak. [3; 10]

Bunda xatoni jazolash vositasi sifatida emas, tushunishdagi qiyinchilikni aniqlash va keyingi ta’limiy yordamni belgilash uchun foydalanish muhimdir. O‘quvchining o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqishi, sherigining mulohazasini inobatga olishi va matnga asoslanib javobini aniqlashtirishi ham o‘rganish jarayonining mazmunli ko‘rsatkichlari bo‘la oladi. Shunday yondashuv o‘qituvchiga dars davomida qaysi ko‘nikma rivojlanayotganini kuzatish va topshiriqlarni o‘quvchilarning ehtiyojiga moslashtirish imkonini beradi. [3; 10]

XULOSA

Demak, dolzarb vazifa 4K modelini tashqi shakl sifatida qo‘llash emas, balki uning tarkibiy ko‘nikmalarini o‘qish savodxonligining mazmuniy maqsadlari bilan izchil bog‘laydigan metodik yechimlarni ishlab chiqishdan iborat. Bunday yechimlarda matnni tushunish markaziy o‘rinda qoladi, hamkorlik va muloqot esa anglashni chuqurlashtiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi; tanqidiy fikrlash dalil va xulosalar orasidagi bog‘lanishni ochadi, ijodkorlik esa o‘qilgan mazmunni yangi ifoda shaklida qayta talqin qilishga yo‘l ochadi. [6; 8; 9]

Metodikani takomillashtirish o‘quvchilarning o‘qishga faol munosabatini qo‘llab-quvvatlash, turli tayyorgarlik darajalarini hisobga olish va o‘qituvchining darsni maqsadli loyihalash imkoniyatini kengaytirish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir. Natijada o‘qish darsi matnni o‘zlashtirish bilan birga, fikrni asoslash, boshqalar bilan mazmunli muloqot qilish va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan ta’limiy muhit sifatida qaralishi zarur. [6; 8; 9]

ADABIYOTLAR

1. Bruner J. S. The Process of Education. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.
2. Duke N. K. Reading and Writing Informational Text in the Primary Grades. — 2003.
3. Hattie J., Clarke S. The power of in-lesson verbal feedback // Visible Learning: Feedback. — 2018. — B. 81–122. — DOI: 10.4324/9780429485480-4.
4. 4K ko‘nikmalari ta’lim modeli. — URL: https://p21.org (murojaat sanasi: 29.10.2026).
5. Ta’lim tadqiqotlari va qo‘llanmalar. — URL: https://ies.ed.gov (murojaat sanasi: 29.10.2026).
6. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. — Paris: OECD Publishing, 2019. — DOI: https://doi.org/10.1787/b25efab8-en.

7. Snow C. E. (Ed.). Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension. — Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2002.

8. Johnson D. W., Johnson R. T. An Educational Psychology Success Story: Social Interdependence Theory and Cooperative Learning // Educational Researcher. — 2009. — Vol. 38, No. 5. — P. 365–379. — DOI: https://doi.org/10.3102/0013189X09339057.

9. Facione P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. — Millbrae, CA: The California Academic Press, 1990.

10. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. — 1998. — Vol. 5, No. 1. — P. 7–74. — DOI: https://doi.org/10.1080/0969595980050102.

11. Partnership for 21st Century Learning. Framework for 21st Century Learning. — URL: https://www.battelleforkids.org/networks/p21 (murojaat sanasi: 01.11.2026).